

Značaj Stona i stonske Solane u Dubrovačkoj Republici

Antunica, Dolores

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet hrvatskih studija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:111:660061>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-12**

Repository / Repozitorij:

[Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA

Dolores Antunica

**ZNAČAJ STONA I STONSKE SOLANE U
DUBROVAČKOJ REPUBLICI**

ZAVRŠNI RAD

Zagreb, 2020.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FAKULTET HRVATSKIH STUDIJA
ODSJEK ZA POVIJEST

DOLORES ANTUNICA

**ZNAČAJ STONA I STONSKE SOLANE U
DUBROVAČKOJ REPUBLICI**

ZAVRŠNI RAD

Mentor: prof. dr. sc. Stjepan Ćosić

Zagreb, 2020. godine

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Političke okolnosti zauzimanja Pelješca i Stonske prevlake.....	2
3. Geografski potencijal područja	7
3.1. Politički i strateški interesi.....	7
3.2. Gospodarska korist.....	9
4. Solana.....	13
4.1. Monopol proizvodnje i prodaje.....	13
4.2. Ustrojstvo solane.....	16
5. Izgradnja i administracija Stona.....	18
6. Zaključak.....	24
7. Popis literature	25

1. Uvod

Tema ovog rada je "Značaj Stona i stonske Solane u Dubrovačkoj Republici". Podijeljen je u tri osnovne tematske cjeline. Prva cjelina rada donosi prikaz političke situacije na području Pelješca i teritorijalne jedinice Zahumlja kojoj je pripadao do dolaska Dubrovačke Općine. Cilj je objasniti kako su politički prevrati započeti krajem 11. stoljeća s dolaskom vladarske kuće Nemanjića otvorili priliku za ostvarivanje dubrovačkih pretenzija. Razrađuju se izmjene hrvatskih, srpskih i bosanski vladarskih korijena na tom području. Na samom kraju daje se uvid u diplomatske akcije povodom primopredajnih ugovora za Stonski Rat koje je Dubrovnik potpisao sa srpskim vladarem Dušanom Nemanjićem i bosanskim banom Stjepanom II. Kotromanićem 1333.

Drugi dio rada odnosi se na razloge zbog kojih je Ston bio privlačan Dubrovniku. Polazeći od činjenice da je Pelješac kao teritorijalni raritet južnog Jadrana još od neolitika privlačio stanovništvo nastoji se objasniti politička, strateška i gospodarska važnost područja. Pritom se posebna važnost pridaje Stonskoj Prevlaci, današnjem području Stona i Malog Stona koje je bilo granični teritorij u doba Općine. Nadalje se objašnjava nadzorna funkcija kao važan element pomorskog monopola koji je brdoviti Pelješac ispunjavao. Naime, Dubrovčani su pridobivanjem Pelješca nastojali ostvariti svoju emancipaciju u pomorsko-trgovačkom svijetu jer su plovni putevi Jadrana bili uz Pelješac. S Pelješcem oni su dobili izlaz na međunarodnu scenu i vrlo bitno dobili su proizvod koji će im ostvariti svjetsku prepoznatljivost. Bila je to sol stonskih solila.

Posljednja cjelina rada odnosi se na stvaranje i ustrojstvo grada Stona. Cilj je prikazati dubrovačku mudrost i sposobnost za stvaranje urbanog naselja i fortifikacijskog sklopa koji će biti središte njihove privrede na Ratu. Prikazuje se dugi proces gradnje zida preko Prevlake te opasivanja novih naselja Stona i Malog Stona. Objašnjava se planska izgradnja jezgre Stona te svi izdaci koje je Dubrovnik morao podnijeti da bi ta dva građevinska pothvata realizirao. Na kraju se prikazuje političko uređenje, odnosno službe koje su u ime Dubrovnika rukovodile područjem.

2. Političke okolnosti zauzimanja Pelješca i Stonske prevlake

Srednjovjekovnu povijest Pelješca obilježile su dvije velike vladavine. Veći dio tog perioda Pelješac je bio dio kneževine Zahumlja, a onda je srednji vijek ispratila nova vlast Općine Dubrovnik koja je započela 1333. Postoje mnogobrojni faktori koji su toj smjeni presudili. Prije svega, to je pojava samog interesa kod Dubrovčana za Pelješcem i njihove diplomatske sposobnosti, a onda i vrlo bitno nestabilno političko ozračje koje je to omogućilo.

Kneževina Zahumlje kao samostalna politička jedinica potjecala je iz 10.stoljeća kad je njome vladao knez Mihajlo Višević. Protezala se od Neretve do Dubrovnika uključujući današnju Hercegovinu te Pelješac koji se tada nazivao Stonski Rat¹, odnosno na latinskom Puncta Stagni. Glavni grad te kneževine, i središte Rata, bio je Ston². Već tada on je bio dominantan faktor jer je osim političkog bio i biskupijsko središte. Kroz stoljeća su se izmijenili brojni kneževi na stonskoj stolici ali i nositelji vrhovne vlasti pod koju je to područje potpadalo. Početak nemira nastupio je s vlašću Raške države krajem 12. stoljeća, a koju je vodila obitelj Nemanjića. Humsku zemlju, kako su je preimenovali, najprije je vodio knez Miroslav koji se okrenuo pravoslavnoj vjeri.³ To vjersko opredjeljenje ne bi bilo problem da u Humu stanovništvo dotada nije bilo većinski kršćansko i da Miroslav nije pokušavao nasilno to promijeniti. Pravoslavizacija je unijela razdor, a kako su crkva i politika bile usko povezane došlo je i do političkih nemira. Najprije su Nemanjići u dva navrata izgubili vlast od strane hrvatskih vladara, hrvatskog hercega Andrije (1197.-1204.) i hercega Kolomana (1234.-1239.). Nakon smrti Miroslava u prevratima oko vlasti uspio se za mjesto izboriti sin Miroslava, Andrija. Njega je naslijedio 1254. sin Radoslav koji je kao otac pristao na vazalski odnos s hrvatsko-ugarskim vladarom i time bio u sukobu sa svojom raškom rodbinom.⁴ Smrću Radoslava dinastičke borbe postale su neizdržive, a humska zemlja bila je rascjepkana.

Konačno 1292. na vlasti se uspio učvrstiti Pavle Šubić. Međutim, on i njegov nasljednik Mladena II. (1312.-1322.) nisu bili dovoljno čvrsti pa su svi oni koju su vrebali na taj teritorij

¹ S obzirom na to da je naziv Stonski Rat bio aktualan u vrijeme o kojem se piše bit će korišten u daljnjem tekstu. Naziv Pelješac počeo se upotrebljavati tek u 19. stoljeću. FORETIĆ, "Kroz prošlost poluotoka Pelješca", 283-284.

² Misli se na Stari Ston koji je bio smješten u podnožju brda Sveti Mihajlo, u Stonskom polju, Ston prije dolaska Općine Dubrovnik.

³ TALJERAN, *Zrnca za povijest Stona*, 51-52.

⁴ TALJERAN, *Zrnca za povijest Stona*, 55-56.

ponovo pokušali doći u njegov posjed. Prvenstveno su to bili srpski vladari koji su prema liniji bivših kneževa Nemanjića polagali pravo posjeda bez obzira na to što su s brojnima od njih bili u sukobu. Prvi rat 14. stoljeća je izbio 1318. i trajao do 1319., a bio je pokušaj srpskog Uroša II. da zauzme Hum.⁵ Važnost tog sukoba je u pojavi trećeg aktera, Dubrovnika koji je posredovao mir dviju strana, a što se može tumačiti kao pokazatelj dubrovačkog interesa za to područje. Na sreću svih pretendenta 1322. u sukobu kod Blizne poražen je Mladen II., posljednji iz loze Šubića.

Prvi su se za preuzimanje vlasti snašli Srbi. Oni su obitelj Branivojević, dotada pogranične zapovjednike, poslali kao vladare u svoje ime ali nisu predvidjeli da će se Branivojevići osiliti i osamostaliti. Kada je Uroš II. preminuo iskoristili su priliku i ugrabili vlast čime su postali svima trn u oku. Bosanski ban Stjepan II. Kotromanić smatrao je kako on po svojoj tituli bosanskoga bana ima pravo na teritorij Huma. Objašnjavao je to titulom “ban Bosne” koji su Šubići nosili te dokumentom Mladena II. gdje njemu pripisuje pravo vladanja Humom uz Bosnu.⁶ S druge strane, željeli su Hum i radi moguće trgovačke koristi koju bi ostvarili tim izlazom na more. Dubrovčani, kojima je Stonski Rat strateški bio bitan, su smatrali da je to sada ničija zemlja⁷ i time slobodna. Također, Branivojevići im se nikako nisu sviđjeli jer su Dubrovačko stanovništvo koje je poslom boravilo na Ratu često potkradali. Kako god bilo Dubrovnik i Bosna stupili su u savez protiv Branivojevića 1326. Cilj je bio potpuno ih se riješiti. Najveća lovina bila su tri brata Mihajlo, Brajko i Branoje Branivojević. Sudeći po odlukama koje su se donosile u Malom i Velikom vijeću zadatak Dubrovnika bio je osigurati napad s pomorske strane, a Bosna je trebala posao obavljati s kopnene. Prva odluka po tom pitanju donesena je u Velikome vijeću 8. travnja 1326., tražilo se naoružanje brodova i barki za napad na Branivojeviće zbog njihovih djela prema Općini i stanovnicima.⁸ Metode su bile svakojake, a čak je 9. svibnja Malo vijeće dopustilo svima koji žele da idu u lov na Branivojeviće, ali o svomu trošku.⁹ Bez posustajanja lovile su se barke, galije i ostalo vlasništvo Branivojevića. Dva brata su bila uhvaćena, a kako je s trećim išlo teže dubrovačke vlasti su izdale proglas o 2000 perpera nagrade za onoga tko uhvati Branoja.¹⁰ Od uhićenja nije bilo ništa jer se Branoje skrio kod Uroša III. Dečanskog, a s njim Dubrovnik

⁵ FORETIĆ, *Dubrovnik do 1808.: knjiga prva*, 90.

⁶ LUČIĆ, “Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike”, 23.

⁷ LIEPOPILI, *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija, na odgovor Episkopu Nikodimu*, 64.

⁸ FORETIĆ, “Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?”, 82.

⁹ FORETIĆ, “Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?”, 82.

¹⁰ FORETIĆ, “Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?”, 82..

nije htio problem unaprijed razmišljajući o koristi dobrih odnosa za dobivanje Rata. Ipak odlaskom Branoja s Rata teritorij je ostao slobodan, Bosna se zadovoljila osvajanjem dijela Huma, a Dubrovnik je mogao krenuti u akciju na tom politički razdrmanom terenu. Diplomatskim putem, jer vojno su bili slabi, krenuli su u osvajanje koje nije bilo ni jednostavno ni brzo već je trajalo od 1326. do 1333.

Proces koji se tih godina odvijao bio je kompleksan, izvrsno organiziran i taktičan. Pregovori se mogu podijeliti u dvije etape. Prva etapa trajala je do 1327. i pregovaralo se s Raškom državom. Nakon rata s Branivojevićima teritorij Huma većinski je pripao Bosni ali dio gdje su boravili Branivojevići, Stonski Rat i južno od njega, zauzeo je Uroš III. pa su stoga Dubrovčani pregovore otpočeli sa srpskom stranom kao stvarnim vlasnikom.¹¹ U samom početku krenulo je loše, Uroš III. tražio je najam od 1000 zlatnih florena godišnje. Ipak organizirana je radna jedinica za taj problem, bili su to knez, Malo vijeće, sedam odabranih plemića i poslanik Paskvo Gučetić koji je bio zadužen za odlazak srpskom kralju, nošenje poklona i potkupljivanje srpskih velikaša.¹² Bile su to klasične dubrovačke metode. Uz sve novčane i verbalne napore ništa se nije postiglo već je izbio rat tih dviju strana zbog kojeg su pregovori odgođeni do daljnjega. Bolja prilika bila je druga etapa pregovora koja je započela 1331., a prirodu tih pregovora odredio je rat koji je 1330. izbio između Uroša III. i Stjepana II. Kotromanića za Hum. Naime, Dubrovčani su najprije 1331. došli na ideju da za pregovore iskoriste sukobe Uroša III. sa sinom Dušanom oko vlasti, no nakon prvog posjeta srpskom dvoru uvidjeli su uspješniju metodu - uloga mirotvorca. 1332. g. Junije Držić poslan je na oba dvora kako bi ponudio posredstvo Dubrovnika u ratu što je bilo i prihvaćeno. U više od dva mjeseca pregovora Držić je s obje strane dogovorio uvjete mira i najvažnije uvjete ustupka koji će oni Dubrovniku zauzvrat učiniti. Ustupak je bila predaja Pelješca. Pokazujući empatiju i pacijencu za svakoga u pregovorima Dubrovčani su u obzir uzeli preko stoljeće dugu vlast Nemanjića na zahumskom teritoriju, ali i Bosansko razmišljanje da i oni imaju prava na Rat kao trenutni većinski vlasnici zahumskog teritorija.¹³ Ipak nije sve bilo u pacijenci, mogući razlog pregovora s obje strane je bilo dvostruko vlasništvo na Ratu te godine. Prema zapisu Ivana de Linana iz 1381. u vrijeme pregovara, Stonski Rat je kao posljedica aktualnog sukoba jednom polovicom bio srpsko vlasništvo, a drugu polovicu je

¹¹ FORETIĆ, *Dubrovnik do 1808.: knjiga prva*, 91.

¹² LIEPOPILI, *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija, na odgovor Episkopu Nikodimu*, 85.

¹³ TALJERAN, *Zrnca za povijest Stona*, 77.

osvojila Bosna pa je logika nalagala da se oba stvarna vlasnika pitaju.¹⁴ Posao oko formalnih ugovora koji će to objelodaniti ostavljen je za 1333.g. kako bi Malo vijeće najprije provele svoju odluku o prihvaćanju postavljenih uvjeta.

Za priliku potpisivanja povelja pomno su odabrani izaslanici. Kod Stefana Dušana poslani su Pavle Martinušević, Kliment Gočetić, a kod Stjepana Kotromanića Mihajlo Menčetić, Pavao Martinušević i Nikola Lukarević.¹⁵ Dvije povelje koje su uslijedili kruna su uspjeha Dubrovčana, a sadržajem su detaljni zapisnici o tome što i kako Dubrovnik dobiva. U smislu pitanja što propisuje se koje teritorije koji od vladara daje. U smislu kako propisuju se uvjeti pod kojima će se to ostvariti te kakav status ta zemlja ima. Povelja Dušana bila je potpisana prva, 22. siječnja u Pologu, a sadržaj je bio na srpskom i latinskom jeziku. Prema opsegu teritorija Dušan je u povelji naveo Stonski rat, otok Posrednicu i Dubrovačko primorje, točnije kopneni teritorij od Rata do Astoreje, ali kako su Primorje i Posrednica bili stvarno bosansko vlasništvo taj ustupak bio je nevažeći. Nije naveo neke posebne uvjete osim što je naglasio kako uz teritorij Rata dava i njegovo stanovništvo te dopušta da se Prevlaka i ostali dijelovi Rata utvrde.¹⁶ Dubrovnik je kako je potvrđeno u povelji zauzvrat Dušanu dao dar od 8000 perpera, pristao na godišnji danak od 500 mletačkih perpera te srpskog ministra financija Nikolu Buću darovao zemljištem i titulom dubrovačkog plemića kako bi mu se zahvalili za zalaganje na srpskom dvoru tijekom pregovora.¹⁷ Status predanog terena u povelji je bio baština. Pojmom baština je bilo označeno vlasništvo zauvijek, a s obzirom na novčana davanja model je bio kupnja jer bez obzira na godišnji danak koji je dogovoren on nije označavao nikakvo tuđe vrhovništvo.¹⁸

Pod nešto drugačijim uvjetima sklopljen je ugovor sa Stjepanom II. Kotromanićem 15. veljače u Srebreniku. Jednako prvoj povelji i ova je pisana u dvije verzije, na latinici i ćirilici. Iako se nastojalo postići pridobivanje teritorija jednakog onom u Dušanovoj povelji Kotromanić je Dubrovniku ustupio samo Rat.¹⁹ Naveo je pritom suglasnost bilo kakvoj gradnji, a dodatno je tražio da ako se na tom teritoriju nađe koji bosanski stanovnik koji je bio nevjeran da mu se gostoprimstvo uskrati. Zauzvrat je Dubrovnik pristao na godišnji danak od 500 perpera i

¹⁴ FORETIĆ, "Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?", 87.

¹⁵ FORETIĆ, "Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?", 85-86.

¹⁶ FORETIĆ, "Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?", 85.

¹⁷ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 20.

¹⁸ TALJERAN, *Zrnca za povijest Stona*, 77.

¹⁹ TALJERAN, *Zrnca za povijest Stona*, 86.

susretljivost i gostoljubivost u slučaju dolaska Stjepana i potomstva mu u Dubrovnik. Po potpisu samih povelja darovali su bosanske barune koji su se zalagali za interes Dubrovčana s 200 perpera.²⁰ Teritorij je pripisan u ugovoru kao baština čime je opet potvrđena kupnja i trajno vlasništvo Dubrovčana.

Od trenutka druge povelje Dubrovčani su započeli sprovođenje svoje vlasti, no 1334. nastala je još jedna povelja koja je dodatno potvrdila dubrovački posjed Rata. Dubrovčani i Srbi su bili završili u nekom sukobu te kada su ga 1334. izgledili Dušan je u znak mira sastavio novu povelju kako bi potvrdio dobre odnose i stare dogovore. Važnost te povelje od 19. svibnja 1334. bila je u njenom još većem sadržajnom približavanju bosanskoj povelji. Izostavljen je dio o darivanju Primorja i Posrednice te je također postavljen uvjet da Dubrovačka Općina ne prima na Rat srpske odmetnike i nevjernike, zadrži slobodu prebivanja pravoslavnog svećenika²¹ te da ljudi s Rata ne ratuju u slučaju dubrovačko-srpskog rata.

Navedeni ugovori označili su prekretnicu u stonskoj povijesti i zatvorili poglavlje nesigurnih političkih prilika. Te godine otpočeto je petostoljetno razdoblje političkog, gospodarskog, kulturnog i vjerskog uspjeha. Ustaljen je novi, potpuno drukčiji način života i poretka po srednjovjekovnom modelu gradova-država. Za Ston su dugoročno to bile povoljne prilike, a daljnje pitanje je zašto se Dubrovnik toliko trudio oko Rata i Stona?

²⁰ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 20.

²¹ LIEPOPILI, *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija, na odgovor Episkopu Nikodimu*, 110-113.

3. Geografski potencijal područja

3.1. Politički i strateški interesi

U srednjem vijeku jedan od češćih modela državnopravnog uređenja bili su gradovi-države i republike, a toj skupini pripadao je i Dubrovnik. U trenutku preuzimanja Stona on je zapravo komuna ili općina pod mletačkim vrhovništvom ali s viskom stupnjem autonomije. U okviru takvog statusa Dubrovnik je postupao kako su to radili svi gradovi-države, nastojao se širiti van grada i Pelješac je u tom smislu bio njegova politička interesna zona. Bilo je to vrlo praktično razmišljanje da ako se proširi teritorij Općine njeno središte bit će bolje zaštićeno i opstanak sigurniji, a potvrđeno je u riječima zapisnika Velikog vijeća od 17. srpnja 1326.: "...kako bismo grad mogli sigurnije imati i držati, Stonski Rat primi za općinu Dubrovnika...".²² Nadalje, kao tipičan pomorski grad Dubrovnik je imao cilj širiti svoj teritorij obalom i otocima. Sudeći po odluci Malog vijeća od 22. srpnja 1326. da se na Rat pošalje pet plemića koji bi procijenili mogućnosti za prokopavanje Prevlake očito su htjeli napraviti Rat otokom i time vjerojatno stvoriti otočni obrambeni sklop koji bi uključivao otoke koji su tad bili u posjedu na čelu sa Šipanom i Lopudom.²³

Osim kao dio ekspanzionističke politike Pelješac je bio strateški vrlo povoljan s obzirom na svoj geografski smještaj. Sa 71 kilometrom dužine Rat je bio svestrana nadzorna točka prema morima. S južne strane Rata nalazilo se otvoreno, Veliko more, tu su se jedna na drugog nadovezivali Koločepski, Mljetski i Pelješki kanal, a na samom vrhu Rata kod rta Lovište započinjao je Korčulanski kanal i dalje na njega se vezao Lastovski. Sjevernom obalom Rata, u Malome moru pružao se Malostonski zaljev, a onda se na njega nastavljao Neretvanski kanal. Važnost kontrole navedenih kanala primarno je bila u okviru ostvarenja cilja emancipacije Dubrovnik u pomorsko-trgovačkom svijetu. Naime, južnom obalom Rata prolazila je jedna od prometnijih srednjovjekovnih prometnih ruta kojom su plovili svi brodovi prema hrvatskoj obali i otocima, prema sjevernoj i srednjoj Italiji te svi koju su iz Jadrana išli prema Levantu i Sredozemnom moru, a to su bili pretežito Mletački. S druge strane, u Neretvanskom kanalu se nalazila luka Drijeva, a bila je glavna za kopnenu trgovinu. Imati pod svojim nadzorom tolika

²² FORETIĆ, "Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?", 83.

²³ FORETIĆ, "Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?", 88-89.

prostranstva bio je zagaraniran uspjeh pa se nije za čuditi koliko su se Dubrovčani trudili da to pridobiju. Takav položaj služio je i svrsi obrane teritorija cijele Općine, sprječavanju dolaska gusara ili krijumčarenja robe te iznimno bitnoj mogućnosti nadgledanja mletačkih radnji i pretenzija na hrvatskoj obali.²⁴

Novi Ston je zbog svoje lokacije imao iznimnu vrijednost i povrh onoga što je Rat u cjelini značio. Bitni geografski elementi na stonskom području su Prevlaka, brdo Podzvizd, izlaz na Malo more i izlaz na Veliko more. Stonska prevlaka je linija zemljišta koja tvore granicu poluotoka s kopnom. S obzirom na to da je bila sjecište četiri pravca, spomenuta dva mora, kopna te puta u unutrašnjost Rata bila je najpogodnija za stacioniranje obrane. Utvrđenjem Prevlake, budućom fortifikacijom Stona i Malog Stona, mogao se štiti Rat i stanovništvo od prodora s kopna. Kopneno polutok je graničio s Dubrovačkim Primorjem koje je bilo pod Bosnom pa je tako prevlaka kao granica bila moguće mjesto sukoba i nasrtaja iz Primorja i Hercegovine. Prijetnje su u to doba dolazile i s mora, uz Mletke glavna opasnost su bili Genovežani²⁵ stoga je mogućnost morsko-kopnene utvrde bila pravo rješenje. Brdo Podzvizd dodatno je pridonijelo centriranju Dubrovačke moći u Ston i kompleksu obrane koji se tu razvijao s obzirom na to da je bilo idealna točka za nadzor. S njega se pružao pogled na Neretvanski, Koločepski i Mljetski kanala, a u slučaju opasnosti dobro su se vidjele signalizacije s otoka Mljeta i Lastova.

Glavna nadzorna i obrambena točka zapada Općine imala je potencijal privrednog središta jer je kao sjecište mogla širiti razvoj i na kopnu i na moru. Nadalje, bilo je to i pravo mjesto za administrativni centar. Ston je tako formiran u središte zapadnog dijela Općine kojemu je gravitirao cijeli Pelješac te Primorje kada ga je Dubrovnik pridobio 1399.²⁶ Dosljedno djelokrugu postao je drugi grad Republike u svakom mogućem smislu, od politike do gradnje.

²⁴ Kontrolna svrha Pelješca dobiva jednu novu razinu kada 1420. Mlečani zauzimaju Korčulu i ostale otoke te postaju bliska prijateljstva Dubrovniku, kako u teritorijalnom tako i u gospodarskom smislu. FORETIĆ, "Kroz prošlost poluotoka Pelješca", 298-299.

²⁵ LIEPOPILI, *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija, na odgovor Episkopu Nikodimu*, 133.

²⁶ Zbog prirode teritorija Općine koji je bio izdužen bilo je nužno kako bi se valjano provodila kontrola stvarati druga središta osim Dubrovnika. Takva praksa provodila se i prije stjecanja Stona, postojali su kotari i otoci kao jedinice uprave.

3.2. Gospodarska korist

Dubrovačka Republika je svoj dugi prosperitet održala zahvaljujući dobrom snalaženju u pomorsko-trgovačkom svijetu. Dobro baratajući odnosima s drugima, osigurali su si monopol i priljev kapitala za čitav vijek postojanja. No, početkom 14. stoljeća kada je dolazio u posjed Stona i Rata Dubrovnik je tek bio u svojim začecima probijanja na svjetsku scenu. Zadobivši Rat ostvario je priželjkivani rast kojim je postao glavna konkurencija dotada dominantnim Mlecima.

Dubrovniku je da bi se probio u pomorsko-trgovačkim poslovima nedostajao proizvod kojim će dominirati ali i teritorij kojim će drugima moći uvjetovati posao. Sve to dobio je Dubrovnik 1333. Potrebni monopol dobio je u stonskim solilima, no o njima će riječ biti u sljedećem poglavlju, a teritorij u dugačkoj obali Rata. Spomenuta srednjovjekovna jadranska ruta sada je dijelom bilo pod Dubrovačkim nadzorom, a to je značilo da je Dubrovnik bio gospodar, imao je pravo na koncesije plovidbe i uplovljavanja u luke. Naime, u srednjem vijeku kada kompas još nije bio u širokoj upotrebi kao ni svjetionici većinom se putovalo uz obalu i otoke kako bi se brodovi lakše snašli i u slučaju nevere skrili, a kako talijanska obala nije razvedena jedina je opcija bila uz istočni Jadran.²⁷ S druge strane Rata Dubrovnik je također dobio priliku za pomorski monopol u Neretvanskom kanalu ali i kopneni monopol preko glavne luke Drijeva. To je bilo iznimno bitno jer su Drijeva bila sjecište pomorske i kopnene trgovine koja se granala prema cijelom Balkanu. Onaj tko je imao monopol na Drijeva je imao monopol trgovine s Osmanskim Carstvom. Dubrovnik je tako uspio ostvariti zakup trga u Drijevimama više puta, isposlovati potpuno slobodu trgovanja i zaštitu od povrede imetka svojih trgovaca.²⁸ Kao posrednik bavio se posredničkom trgovinom, osim što je izvezio svoje proizvode uvezio je i brojne rude i materijale iz Bosne te ih dalje prodavao po Sredozemlju. Dubrovnik tada još nije imao dovoljno vlastitih proizvoda i uvezno-izvozničko poslovanje bila je osnova razgranate trgovine. Trgovao je s hrvatskom obalom, Turcima, Italijom (Apulija, Senigallia) i ostalim Sredozemnim zemljama, ali i sjevernom Afrikom (Maroko, Egipat).

Grad Ston u priči o nautičko-lučko-trgovačkom poslovanju pridonosio je svojim proizvodima. Kako je izlazio na dva mora imao je i dvije važne luke iz koji je putovao najpoznatiji stonski

²⁷ LUČIĆ, "Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike", 37.

²⁸ FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.: knjiga prva*, 280.

proizvod, a to je bila sol. Ipak u Stonu i njegov okolici bilo je još korisnih proizvodnih djelatnosti. Prije svega bilo je šume, iako ne samo u Stonu već po cijelom Ratu, koja se koristila za brodogradnju i drvodjelstvo.²⁹ Brodogradnja je bila jedna od djelatnosti koje su u Općini tada bile u usponu jer je trebalo izgraditi mornaricu za što neovisniju pomorsku djelatnost. Isto tako, trebalo je izgraditi niz brodova i barki za ribolov koji je bio dio izvoznog i prehrambenog poslovanja. Uz drvodjelstvo bila je dosta razvijena djelatnost maranguna jer su se sve zgrade i stambeni prostori Novog Stona gradili od drva.³⁰

Veliko i Malo more su zbog svog heterogenog bogatstva učinili Ston proizvodnim pogonom. Veliko more, odnosno Stonski kanal, bio je morski izvor za solila. Druga karakteristika tog kanala bio je bogat riblji svijet zbog kojih je jedno od glavnih zanimanja postao ribolov. Ribolovom je Dubrovnik u svojoj trgovačkoj ponudi imao dobre prehrambene proizvode, vlastelini koji su se smjestili u Stonu su zarađivali iznajmljivanjem opreme i brodova ribarima, a ribari, koji su bili pučani i kmetovi³¹, radeći tako važan posao su dobivali bolji položaj od ostalih kmetova. Da je uistinu bio dominantna djelatnost svjedoče popisi ribara iz dubrovačkog arhiva.³² Glavne ribe Stonskog kanala bile su srdele i tune. Posta za srdele u kanalu je bio Kobaš. Poste su bile pogodna mjesta za istezanje ribarske mreže, a kako je sve kod Dubrovčana bilo točno propisano tako se znalo i tko na kojoj posti može ribariti te koliko puta dnevno mora vaditi mrežu.³³ Srdela se izvozila isključivo soljena jer je inače bila kvarljiva, a glavno tržište bila je Italija, posebno Apulija i Senigallia. U kanalu se osim srdele lovilo pod sviću ostima, a dio kanala u kojem se tako lovilo bio je od Broca (selo prije Kobaša) do Stona i zvao se Mladine. Ipak ovakav izlov ostima i šiljcima bio je ograničena vijeka jer su ribari često ulazili i u solila za ribom iz Mladine pa bi ih oštećivali, a i tako ulovljena riba uglavnom je bila namijenjena za lokalnu upotrebu. Tunama su obilovali i Stonski i Malostonski kanal dok su na ostalim lokalitetima Rata bile rijetkost sve do 18. stoljeća. Kod sela Broce i Hodilje nalazile su se poste od tuna.

²⁹ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 16.

³⁰ ŠUNDRICA, "O prvim graditeljima Stona", 38-40.

³¹ Općina je dolaskom u Ston sve stanovništvo klasno odredila kao pučane te uspostavila feudalni sistem, dovela je vlastelu iz Dubrovnika za zemljoposjednike, a pučane učinila kmetovima. FORETIĆ, "Kroz prošlost poluotoka Pelješca", 273.

³² LUETIĆ, "Uvid u međunarodno brodarstvo i nautičko-komercijalnu djelatnost pomoraca, trgovaca i brodova Stona 1563-1807.", 94.

³³ GLAVINA, "Povijesni prikaz ribarstva poluotoka Pelješca", 100.

Malostonski zaljev bilo je bogat školjkama, a protezao se od uvale Kuta do spojnice Sreser-Duba. Struktura tog mora bila je drukčija i zato pogodnija za gojenje dagnji i kamenica. More je bilo manjeg saliniteta i umjerenijih temperatura, a uvjetovalo ih je pjeskovito dno iz kojeg su izvirala podmorska vrela slatke vode te priljevi iz Neretve. Osim toga, slatka voda je bila bogata fosforom, hranjivom soli, što je pridonosilo višim hranjivim vrijednostima u moru³⁴. Školjke su Dubrovniku služile kao produžena ruka diplomacije. Kamenice su se često slale kao poklon uvažanim osobama jer su bile cijenjen specijalitet kod svih. Nutritivno bila je to jedna od bogatijih prehrambenih namirnica, sadržavala je bjelančevine, brojne vitamine i mineralne tvari. Ovaj potencijal cjelovito se počeo koristiti tek u 16. stoljeću kada je uvala Bistrina kao teritorij Dubrovačkog Primorja bila u posjedu Dubrovčana.

Naposljetku i Stonsko je polje pridonijelo gospodarskoj valorizaciji područja. Iako je poljoprivreda uglavnom bila korištena za unutar državne svrhe i slabo razvijena u 14. stoljeću važna je zbog raznolikosti. Stonsko polje bilo je blagodat i nesreća istovremeno. S obzirom na to da je Rat vrlo kršovito i brdovito područje koje ne obiluje nadzemnim vodama Stonsko polje s 50 hektara površine bogate vodom bilo je vjerojatno najplodniji dio poluotoka. Međutim, podzemne i površinske vode su bile nereguliranih tokova jer sustav odvodnje još nije bio razvijen. Takve vode često su u naletima mijenjale tokove i time rušile formirana zemljišta i kvalitetu tla koje je podlijevalo eroziji.³⁵ Posljedica je bio nastanak mrtve vode tj. nepomične vode i močvara.³⁶ No to nije bio jedini problem, naniži dijelovi polja u blizini mora podlijevali su i utjecanju mora pa je dolazilo do zaslanjivanja čime bi tlo postajalo disfunkcionalno za privredu. Glavna sorta za uzgoj bile su žitarice. Krški teritorij posebno je bio pogodan za vinogradarstvo, no njega je Dubrovnik ograničavao kako bi vinogradari iz Astoreje imali monopol prodaje svog vina, čak je 1334. izdana uredba o zabrani sadnje mladica vinove loze na Ratu.³⁷ Ostali teritorij po Ratu je pretežito bio šuma i pašnjaci pa je prevladavalo stočarstvo gdje su neke od vrsta bili volovi, krave i ovce, zatim konjogojstvo te pčelarstvo. Tom poslu pogodovalo je postojeće raslinje makije i borovite šume te odsustvo divljih zvijeri.

³⁴ RUSKOVIĆ, "Prirodno-geografske osobine poluotoka Pelješca", 56.

³⁵ BAKARIĆ, "Značenje poljoprivrede u razvoju Stona", 271.

³⁶ Sudeći po rimskom nazivu Stona Stagnum (misli se na Ston na brdu sv. Mihajla) koji u prijevodu s latinskog znači mrtva voda, stajačica problem neregulirane vode bio je tu od davnina.

³⁷ ŠUNDRICA, "Stonski rat u XIV stoljeću (1333-.1399.)", 154.

Osim poslovima čije postojanje su diktirali prirodni uvjeti državna se blagajna punila poslovima najamne prirode. S obzirom na to da je srednjovjekovna praksa bila da onaj tko zavlada nekim teritorijem se osobno smatra i vlasnikom svih zemljišta na njemu tako se Dubrovnik postavio kao jedini vlasnik zemlje na Ratu.³⁸ Sva je bilo državno vlasništvo, s tim da je dio razdijeljen za posjede novim vlastelinima, a dio zadržan pod upravom države. Sve ono što je ostalo pod upravom država je davala u zakup i tako zarađivala. Tu su bili zakupi zemljišta, mlinova, taksi za klanje stoke, prava na prodaju platna, ribe i slično.³⁹

³⁸ LIEPOPILI, *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija, na odgovor Episkopu Nikodimu*, 91.

³⁹ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 16.

4. Solana

4.1. Monopol proizvodnje i prodaje

Uz plićine Stonskog kanala smjestila su se solila vjeruje se još u doba rimske vlasti i Ilira.⁴⁰ Sol je bila prijeko potreban proizvod, vrlo često onaj o kojem je ovisio život. U nedostatku uvjeta za obradu i skladištenje hrane sol je bila jedini način da se životinjsko meso i riba sačuva. Koristila se kao dio privrede putem robne razmjene, primjerice zamjena soli za stočne proizvode iz zaleđa. Iz tih razloga sol je uvijek bila visoko cijenjen i tražen proizvod.

Proizvodnja soli uvelike je ovisila o klimatskom i geografskom karakteru područja. Rimljani su temelje solane postavili na mjestu do mora gdje se zahvaljujući dobrom rasporedu nadmorske visine more lako prelijevalo u solila. Također, more Stonskog kanala je bilo vrlo visokog saliniteta tvorenoga dobrim dijelom od kuhinjske soli. Klima je bila mediteranska s vrućim i suhim ljetima što je bilo bitno jer se kristalizacije i vađenje soli odvijalo ljeti. Proces proizvodnje kroz stoljeća je bio nepromjenjiv uz neke manje tehnološke napretke. Svake godine započinjao je u travnju jer su se tada čistili bazeni kako bi novo more moglo ući, a zatim bi se do srpnja more puštalo u bazene. Završni bazeni bili su za kristalizaciju i more je u njima stalo sve dok se ne bi iskristaliziralo do kraja što je moglo trajati i 40 dana ovisno o tome jeli bilo kiše ili ne. Kako se vremenske prilike nije moglo kontrolirati količine godišnje proizvedene soli su varirale. Drastičan primjer je 9000 modija soli proizvedenih 1443. i 16000 modija soli proizvedenih 1473.⁴¹ Općenito prosjek proizvodnje kroz 14. i 15. stoljeće je varirao od 17 000 do 30 000 modija soli godišnje.⁴²

Kada su Dubrovčani došli u posjed Solana imali su jasnu viziju, ostvariti monopol na prodaju soli. To je značilo da žele sol učiniti svojim proizvodom broj jedan, po kojem će biti na glasu i za kojega će imati široko tržište s pravom prvenstva prodaje nad ostalima. Sol je trebala postati osnova ekonomskog razvoja i prosperiteta, što je i bilo tako. Prvi korak na tom putu bila im je obnova solila jer su bila u zapuštenom stanju. Obnove tijekom 14. stoljeća završile su s ukupno 13 solila, od čega ih je 12 bilo imenovano po svecima poput sv. Vlaha i sv. Nikole, a trinaesti se

⁴⁰ PERIČIĆ, "Prilog poznavanju stonske solane", 140.

⁴¹ PERIČIĆ, "Prilog poznavanju stonske solane", 142.

⁴² ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 11.

zvaao Mundo. Mundo je nazvan po španjolskoj riječi mundus što znači svijet, a sol iz njega Općina je namijenila siromašnima i radnicima. Solila su još nazivali kavedini, palate, guvna⁴³, a za ilustraciju izgledala su kao bazen. U tom valu također su popločana neka solila pa se mogla proizvoditi kvalitetna bijela sol visoke kakvoće.⁴⁴ Slične obnove i proširivanja su uslijedila narednih stoljeća. Osim solila gradnja je poduzeta i po pitanju skladišta (slanica), dva su bila odmah do samih kavedina, a treći je bio unutar Malostonskih zidina. Za ove pothvate vlada u Dubrovniku nije štedjela. Do 1349. bilo je zaposleno nekoliko majstora iz Dalmacije. Među njima ostali su zabilježeni Nikola, sin Pripika iz Šibenika, protomajstor Petar iz Zadra, Božan Tolojević iz Trogira.⁴⁵ Štoviše solani je čitavo prostorno planiranje Stona i okolice bilo podređeno, sve se prilagođavalo lokacijama za skladišta i solne objekte, a same zidine bile su tu zbog svrhe zaštite soli.

Sljedeći korak bila je prodaja i proboj na tržište. Dubrovčani su već biliiskusni u tom poslu i znali su na koja vrata kucati. Prije dolaska u posjed Rata Općina je imala solila na Mljetu, Šipanu i u Zatonu. Ta solila bila su količinski nedostatna za ostvariti monopol čak i uz uvoz dijela soli iz Šibenika i Zadra što je također bila praksa i prije i poslije zauzimanja stonskih solila.⁴⁶ Diplomacijom, konzultantskim službama diljem Europe i represivnim mjerama poput ucjena i podmićivanja Dubrovčani su se borili za svoje tržište. Olakotna okolnost bio im je status neutralnosti zbog kojeg su mogli trgovati istovremeno s Osmanskim Carstvom i sredozemnim zemljama koje su mu bile suprotstavljene. Postojala su četiri dozvoljena trgovišta na koja se sol mogla nositi prodavati. Unutar Općine bilo je to usko područje Dubrovnika (Ploče), a ostala mjesta na kojima je ostvareno pravo slobodne trgovine bila su Kotor, sv. Srđ, Drijeva i za kratak period od 1384. do 1398. Brštenik.⁴⁷ Od trgovišta pa dalje prema moru i kopnu Općina je organizirala transport. Prema kopnu je bio karavanski prijevoz mazgama i tovarima koji je uglavnom išao dolinama rijeka, a prema moru dubrovačkom mornaricom koja je imala nižu vozarinu od ostalih prijevoznika u Sredozemlju pa je Dubrovnik u tome profitirao više od drugih.⁴⁸ Od svih trgovišta najvažnije su bila Drijeva, glavno središte trgovine prema kopnu, a Dubrovnik je u njima imao pravo slobodne trgovine već od 1186. prema povelji Stefana

⁴³ PERIČIĆ, "Prilog poznavanju stonske solane", 141.

⁴⁴ PERIČIĆ, "Prilog poznavanju stonske solane", 141.

⁴⁵ ŠUNDRICA, "O prvim graditeljima Stona", 47.

⁴⁶ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 15.

⁴⁷ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 13.

⁴⁸ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 15.,18.

Nemanje. Trgovina se od tamo granala prema Podunavlju, Bosni i Osmanskom Carstvu. Definitivni monopol je postignut nakon oslobođenja Mletačkog vrhovništva 1358.⁴⁹ pa se od te godine može govoriti o trgovini Republike, a ne Općine. Još veća postignuća uslijedila su u Drijevim nakon turskog zauzimanja Bosne 1463. Vezano uz to, 1485. je potpisan međusobni ugovor Porte i Republike kojim su otvorena nova trgovišta u Dubrovniku, Slanom, Kleku, Risnom i Herceg Novom specijalno za prodaju soli iz Stona podanicima Osmanskog Carstva. Bio je to privilegij trgovine bez konkurencije. S obzirom na to da se radilo o cjelogodišnjem izvozu često je dolazilo do nestašice stonske soli pa se podlijevalo uvozu iz ostalih dalmatinskih solana.

Ovakvim dogovorima i tržištima ostvaren je dubrovački potencijal i većinski dio ukupnih prihoda⁵⁰ pa nije začuđujuće da su vlasti to budno čuvale i sve pokušaje ugrožavanja represivno suzbijale. Takav se dogodio od strane Bosne za Tvrtka I. On je dao graditi trgovište Sveti Stefan (Herceg Novi) kojim bi preuzeo dio klijentele iz Bosne koji su inače odlazili u Drijeva i tako ugrozio dubrovački monopol. Reakcija vlade u Dubrovniku je bila represivna i diplomatska. Represivnu blokadu izmanevrirali su obustavom čitave trgovine s Bosnom kako bi trgovce lišili esencijalnih proizvoda i time prisilili Tvrtka da pristine na uvjet zabrane prodaje soli u Novom ako želi povratak potrebne opskrbe. Diplomatski su slali poslanika Dragoja Gučetića k Tvrtku kako bi ga podsjetio na dogovore i povlastice s njegovim prethodnicima. Nadalje su tražili pomoć od hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika i njegove kćeri Marije te dalmatinskih gradova kojima su čak u te svrhe predlagali stvaranje saveza kojim bi se osigurao monopol soli i blokirao izvoz u Novi.⁵¹ Nakon upornih nastojanja na svim stranama pronađen je zajednički jezik kroz luku Brštanik na Neretvi gdje je trgovište otvorio Tvrtko, a Dubrovnik svoje proizvode mogao prodavati.

Odlučivanje o cijenama i načinima plaćanja bio je također dio privilegije posjedovanja monopola. Dubrovnik je kao proizvođač mogao prilagođavati cijene svojim potrebama. Uglavnom se to radilo prema omjeru kupovne moći i potrošnje što je u principu značilo da je Dubrovnik kad god je to mogao povisivao cijene. Jedinica mjerenja bio je modij (vreća) u kojoj

⁴⁹ PERIČIĆ, "Prilog poznavanju stonske solane", 154.

⁵⁰ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 18.

⁵¹ FORETIĆ, *Povijest Dubrovnika do 1808.: knjiga prva*, 163-165.

je bilo oko 60 kilograma i koštala je u prosjeku 27 dukata.⁵² Solju se trgovalo robno-novčanom razmjenom. Osim za novac mijenjalo ju se za žito, srebro, olovo i slične materijale. Mogla se kupiti na kredit koji se u roku od mjeseca do godine trebao podmiriti u novcu ili nature.⁵³

4.2. Ustrojstvo solane

U procesu proizvodnje soli bila su važeća tri parametra: vremenski uvjeti, razvijen tehnološki postupak i organizacija rada. Organizacija rada pritom je predstavljala zahtjevni posao zadovoljavanje uvjeta za potpuno profitabilno poslovanje. To uključuje prikupljanja i usmjeravanje radne snage i potrebnih službenika te formiranje odredbi koje će rad solane zakonski uokviriti i regulirati.

Osoblje solane može se podijeliti u nekoliko sektora. Na samo vrhu piramide bio je vlasnik, to je bila država. No, vlada je najčešće davala solila u zakup pojedincima i društvima, a samostalno rad organizirala samo kada nije bilo zainteresiranih zakupnika. Zakupnici su s vlastima potpisivali ugovor u kojem su detaljno bili razrađeni uvjeti. Zakupnina je varirala pa je tako 1346. bila 1600 perpera, a 1351. porasla je na 3500 perpera.⁵⁴ Bio je to mogući pokazatelj rasta potražnje za zakupom solane. Zakupnina je najčešće bila na 5 ili 10 godina, a plaćala se u godini na dvije ili tri rate.⁵⁵ Nije se uvijek radilo o plaćanju u perperima već je zakupnina znala biti polovično ili potpuno isplaćivana u soli. U takvim slučajevima radilo se o količini i do 20000 modija soli. Zakupnici su dobivali solila na korištenje, prostore za skladištenje, oruđe za rad i radnu snagu koja je bila u trajnom službi solane. Zakupnina se mogla jedino prekinuti u slučaju urušavanja solila, prelaska teritorija Rata u tuđinske ruke i ratnog sukoba u tijeku. Kako ne bi bilo mogućnosti za propustima i gubitcima ugovor je određivao cijene, valutu, način i mjesto prodaje soli.

Drugi sloj radnika činili su službenici slani iz Dubrovnik te majstori solila. Službenici su bili pripadnici dubrovačke vlastele, a biralo ih je Velio i Malo vijeće. Njihova funkcija bila je nadzor proizvodnje i prodaje pri čemu su imali stvarne ovlasti odlučivanja, a činovi su im bili solari,

⁵² ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 16.

⁵³ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 17-18.

⁵⁴ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 9.

⁵⁵ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 10.

nadsolari, provizori i pisari. Pisari su imali posebno važan zadatak popisivanja količina soli tijekom sakupljanja, tako da su po godini tu službu obavljala dvojica. Svi službenici su na položaju bili godinu dana te su imali najviše plaće, a odredbom iz 1505. Senat ih je učinio jedinim stalnim plaćenim zaposlenicima solane koji su radili za nadnice i primali ih svake subote.⁵⁶ Poslije njih na visokim pozicijama bili su strani majstori (protomajstori) jer su se za unaprjeđivanje solila dovodili najcjenjeniji dalmatinski stručnjaci.

Treća skupina bili su radnici težaci, oni su bili najmasovnija skupina. S obzirom na to da je proces proizvodnje bio primitivan trebalo je mnogo ljudstva. Radili su samo sezonski na poslovima vađenja i skladištenja soli. Iako su svi bili namijenjeni fizičkom poslu razlikovala su se njihova zaduženja poput mjerača, glavara i prenosnika (u skladišta i na barke), a skupni naziv bio im je solinari. U toj skupini razlikovali su se oni kojima je to bila obveza zakonom propisana kao dio pučke javne tlake i kažnjenici koji su tu bili na prisilnom radu, odnosno bila je to podjela na plaćene i neplaćene.⁵⁷ Na obavezan rad bili su odlukom Senata vezani svi pučani Pelješca te kasnije Primorja. Njihove plaće nisu bile velike i često su bile u soli i određivalo ih je Veliko vijeće.⁵⁸ Raspored radnika sastavljao je knez, radilo se na tjedne tako da je svako mjesto pridonosilo tjednom rada, a uz ljudstvo trebalo je za prenošenje soli i dovesti mazge ili kakvu drugu tegleću stoku. Solinari su bili zaštićeni od zvanja u druge javne službe, u koju je službu vlast pojedinca stavila u njoj je dugoročno i ostajao, a privilegij im je bio da su tijekom rada u solani u slučaju imanja duga zaštićeni od gonjenja za isti.⁵⁹ Osim njih važan segment činili su prijevoznici. To su uglavnom bili Trpanjci koji su za to imali posebne barke, solarice. Solarica su kada su modificirane u 17. stoljeću mogle prenijeti do 500 modija soli. Taj posao bio je vrlo opasan zbog gusara koji su kolali Neretvanskim kanalom te su ga svi nerado obavljali.⁶⁰ Osim solarica i prijevoza do Neretve postojao je i prijevoz kraće relacije. S barkom libus sol se prevozilo s većih na manje brodove.

Ovaj iznimno uređen pogon ovako je funkcionirao zahvaljujući nizu odredbi koje su vlasti provodile. Prije svega bila je formirana institucija Ureda za sol. Njegovi zaposlenici bili su prije

⁵⁶ PERIČIĆ, "Prilog poznavanju stonske solane", 160.

⁵⁷ LUETIĆ, "Uvid u međunarodno brodarstvo i nautičko-komercijalnu djelatnost pomoraca, trgovaca i brodova Stona 1563-1807.", 95.

⁵⁸ ERCEG, "Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici", 11.

⁵⁹ GLAVINA, "Povijesni prikaz ribarstva poluotoka Pelješca", 137-138.

⁶⁰ GLAVINA, "Povijesni prikaz ribarstva poluotoka Pelješca", 138.

navedeni službenici, točnije pisar, protomajstor te 2 oficijala.⁶¹ Zadatak institucije bio je vođenje revizije rada solane. Pratila se prodaja soli, kontrolirale kupnje soli od strane stanovništva kako se ne bi nabavljala koja druga, prikupljala su se izvješća o proizvodnji i korištenju te ispravljale nepravilnosti. Primjerice pomno se pratilo koliko i kako ribari koriste sol za soljenje ribe, uspoređivalo se koliko soli ribar kupi i koliko ribe ulovi kako ne bi ništa mogao zatajiti.⁶² Ured je bio odgovoran Senatu.

Propise o soli donosili su Malo i Veliko vijeće te Senat, a Malo i Veliko vijeće je u period od 1358. do 1460. sastavilo 28 dokumenata vezanih uz sol s obvezatnom snagom.⁶³ Prema regestu Ivana Ercega (1990., 18-24) u daljnjem tekstu bit će iznesene neke od tih odredbi i sankcija koje su se uz njih vezivale. 1360. jedna od propisa bio je upućen prodavačima soli, solarima, kako ne bi više prodavali sol onima koji je nose prodavati van dozvoljenih trgovišta, a kazna za prekršaj bila je 500 perpera. Zatim, 1387. je propisano kako se plaće u soli više ne mogu unaprijed dogovarati za nikoga osim liječnika, kancelara, pisara i strijelaca, kazna za suprotno djelovanje bila je u iznosu od 25 perpera. Set odredbi o prodaji državne soli donesen je 1395., odnosio se na postavljanje u službu 30 plemića koji će brinuti o prodaji i količinama soli koje idu van Republike, o njihovim plaćama te o plaćama prodavača. U jeku pridobivanja Dubrovačkog primorja 1399. propisano je da se solane nigdje više ne smiju graditi, što je bio pokazatelj zaštite monopola soli iz Stona. 1400. donesena je zabrana ikakve trgovine s Pagom s naglaskom na soli. U svrhu zaštite solila, koja su već podlijegala obnovama, 1434. donesena je zabrana lova ribe u njima, onaj koga bi se ulovilo morao je platiti 25 perpera. Provođene su još brojne odredbe o zadacima svih vrsta službenika i radnika, o plaćama, prodaji i obnovi solane. Zahvaljujući tako ozbiljnom pristupu stonska sol priskrbila je međunarodni ugled Dubrovčanima. Postala je element gospodarskog rasta, nositelj društvenog života i najvažnije za “male ljude”, pučane, postal je izvorom posla i time osiguravatelj njihove socijalno-ekonomske sigurnosti.

5. Izgradnja i administracija Stona

⁶¹ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 14.

⁶² GLAVINA, “Povijesni prikaz ribarstva poluotoka Pelješca”, 141.

⁶³ ERCEG, “Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici”, 18.

Kako bi osigurao ono što je dobio Dubrovnik je 1333. odmah započeo s provedbom unaprijed promišljenih planova. Bilo je to utvrđivanje granice poluotoka, odnosno Prevlake. Najpovoljnija opcija bila je zid duž Prevlake te dva utvrđena grada na rubovima zida. Riječ je bila o Velikom zidom iz kojega će izrasti fortifikacijski sklop dug 4,5 kilometara te dva urbana naselja Ston i Mali Ston. Na tom putu gradnje i učvršćivanja vlasti kroz godine i stoljeća za sam Ston nastalo je preko 200 zakona i propisa.⁶⁴

Zidine povezane Velikim zidom gradile su se tri stoljeća. Prvi izgrađeni dio bio je Veliki zid na obroncima brda Podzvizd dug oko 1200 metara, neki izvori navode da je taj posao završen 1334. no kako odredbe vlasti do 1335. nisu sačuvane ne može se sa sigurnošću utvrditi. Prvi sačuvani zapisi po tom pitanju su iz 1335., a govore o gradnji tvrđave Podzvizd, triju kula na Velikom zidu i dviju kula na njegovim krajevima.⁶⁵ Bile su to Kula od Ponte i Toljevac koja je ipak naknadno izgrađena. Iz tih odredbi može se iščitati i materijal gradnje, a radilo se ili u kombinaciji kreča i kamen ili suhozide.⁶⁶ Iste godine donesena je i odredba o gradnji tri reda kuća u Malom Stonu pa se ta godina smatra utemeljenjem Malog Stona. Kroz prva dva desetljeća uglavnom se unaprjeđivao Veliki zid, dodavali su se prsobrani i gotička kruništa, izgrađivale kule poput Kule od Barabanata i Kule nad vodom, kopali jarci te započela 1347. tvrđava Koruna na ulazu u Mali Ston. Bio je to spor i težak rad u još težim uvjetima⁶⁷ jer sama Koruna je imala zidove debele 5 palma, odnosno 1,28 metara.⁶⁸ Svojim rukama najviše su pridonijeli radnici koji su to obavljali, ali i providnici koji su slani od strane Senata kako bi održali stegu i danonoćan rad. U drugoj polovici 14. stoljeća započelo je jače utvrđivanje zidova oko Malog Stona, 1358. izgrađen je jedan na obali kako bi odvojio luku i naselje. Sa stonske strane radilo se na produžetku Velikog zida prema Ponti kako bi se solila bolje zaštitila. Izgrađena je kula Bat (1357). na samom kraju kao prva crta obrane, a onda su utvrđene i kule na zidu od Ponte, no materijal tog dijela je bio drvo i do danas nije sačuvan. Gradnje su se uvijek intenzivirale u slučaju neke prijetnje, primjerice nakon Venecijansko-Genovskog rata 1380-ih su porasla ulaganja i počela je gradnja jedne od najvažnijih tvrđava sklopa. To je bila četverokutna tvrđava

⁶⁴ ŠUNDRICA, "O prvim graditeljima Stona", 37.

⁶⁵ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 21.

⁶⁶ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 21, 23.

⁶⁷ ŠUNDRICA, "Stonski rat u XIV stoljeću (1333-1399.)", 78.

⁶⁸ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 25.

pred Stonom, Veliki Kaštio. Koliko je bila važna svjedoče zidovi debeli 4 do 5 metara te postavljanje obaju gradskih vrata, Vrata od Zamirja i Velikih vrata u njenu blizinu.

Pazilo se na svaki detalj kako obrambena snaga Stona ne bi došla u pitanje pa je ispred Velikog zida na području Stona napravljeno predziđe i jarak kako bi opće doći do zidina bila višestruka prepreka. Predziđe je sačinjavao 5 metara širok nasip s vanjske strane ojačan kosim zidom širine 3 metra, a s unutarnje strane okomitim zidom s bastionima. Kako bi sigurnost bila na nivou sva gradska vrata bila su odijeljena pokretnim mostom i jarkom od vanjskog zemljišta. Sve tvrđave bile su opremljene za slučaj opasnosti, imale su obično cisternu unutar sebe te zalihe hrane i stalni vojni postav. Sistem straže i obrane je bio zakonski reguliran. Svi Stonjani su prema odluci Velikog vijeća iz 1356. trebali besplatno vršiti tu službu⁶⁹, ali bilo je i puno plaćene vojske poput barabanata te su u slučaju opasnosti na ispomoć dolazili stanovnici otoka i Astoreje. Zidovi su 1378. bili opremljeni topovskim cijevima, bacačkim spravama i željeznim strijelama.⁷⁰ Sve to poprilično je koštalo i novac se ubirao sa svih strana. O tome svjedoče zabilježene odredbe poput odluke Velikog vijeća 1350. da se dio općinskog zemljišta na Ratu proda kako bi se novac skupio za izgradnju Stona.⁷¹ Zatim je 1359. i 1360. dogovoreno da se za Ston izdvoji 500 perpera iz blagajne Republike, 1000 perpera iz glavne carinarnice i 3105 perpera od soli.⁷²

Konačno 1396. za već dobrim dijelom izgrađeno naselje Stona u Senatu je predloženo potpuno opasivanje, a prihvaćeno je 1402.⁷³ To opasivanje uključivalo je gradnju poznatih tvrđava i bastiona poput Arcimuna, Stoviša i Minčete. Kronološki najprije se radio južni zid i njegove kule, a zatim zapadni prema Podzvizdu. Među posljednjim radovima bio je poprečni zid od Kule nad Vodom do zapadnog zida pokraj franjevačkog samostana. Opasivanjem Stona je završena gradnja prvog monumentalnog sklopa kojim je bio ograđen jedan od tri idealna grada Europe. Ston je naime bio građen po regulacijskom planu i stoga je dobio titulu idealne urbanističke cjeline.

⁶⁹ ŠUNDRICA, "Stonski rat u XIV stoljeću (1333-1399.)", 87.

⁷⁰ ŠUNDRICA, "Stonski rat u XIV stoljeću (1333-1399.)", 82.

⁷¹ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 25.

⁷² BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 31.

⁷³ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 44.

Gradnja Novog Stona započela je odmah po odabiru najpogodnije lokacije, a bila je to ravnica podno Podzvizda.⁷⁴ Bilo je to naselje za radnu snagu potrebnu na zidinama te za sve funkcionere koji će politički i gospodarski usmjeriti i organizirati čitav Rat. Zamisao je bila izgradnja upravnog i privrednog središta koje će vrvjeti životom. Najprije se počela graditi stambena jezgra. Provedena je parcelizacija na 15 jednakih pravokutnih zemljišta zvanih desetine. Svaka desetina imala je površinu od 18 sežanja (14x17m) te unutar sebe je bila razdijeljena na manje dijelove.⁷⁵ Sve su bile odvojene ulicama koje su se sjekle pod pravim kutom i bile jednake širine. Prema odredbi iz 1358. širina ulica sjever jug bila je 3 sežnja, a istok zapad 1 sežanj.⁷⁶ Vlasnici, odnosno držatelji zemlje udijeljene od strane vlasti, u desetinama su bili dubrovački vlastelini. O kućama građenim unutar desetina svjedoči naredba iz 1336. za gradnju 150 kuća u Stonu. U pravilu sve kuće su trebale biti jednake veličine, 3x2 sežnja, ali to se odnosilo na one unutar desetine dok su ugaone bile 3x6 sežanja.⁷⁷ Unutar desetine rubne kuće koje su izlazile na ulicu bile su vlastelinske, a unutar blokovske kuće uglavnom su korištene za skladišta i iznajmljivane seljacima. Te unutar blokovske kuće imale su za prilaz slijepe ulice i obično im je samo jedna strana fasade bila slobodan zid. Unutrašnja prostorna rješenja su kod svih bila jednaka kao i otvori koji su izlazi na ulicu, po svim obilježjima bila je to tipska arhitektura. Pravila su za svih bila jednaka, primjerice nitko nije smio unutar svoje desetine činiti vrtove i dvorišta, a tek izgradnjom biskupijske palače u 16. stoljeću dio jedne desetine prenamijenjen je za vrt palače.⁷⁸

Van pravilne jezgre Ston se vrlo brzo počeo širiti i taj prošireni dio uglavnom je bio ispunjen javnim i privrednim prostorima što je ujedno i razlog njegova peterokutnog oblika. Najprije se širio s južne strane jezgre. Tu se gradila Placa, glavni trg. Na nju su izlazile trgovine koje su bile smještene u prizemljima zgrada, a prepoznatljive po posebnom tipu ulaznih otvora.⁷⁹ Zatim je već 1342. sastavljen plan gradnje katedralne crkve sv. Vlaha koja je dovršena 1345. Dalje je tu bio Knežev dvor, Velika česma, zgrada kancelarija, zgrada glavne straže i luža ribarnica. Prema zapadu je također ubrzano krenulo proširivanje, riječ je bila o franjevačkom samostani i crkvi sv. Nikole 1349. Veći dio ove arhitekture u početku je rađen od drva, o tome svjedoči odredba iz

⁷⁴ FORETIĆ, "Kroz prošlost poluotoka Pelješca", 279.

⁷⁵ PLANIĆ LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, 34.

⁷⁶ BERETIĆ, *Stonske utvrde*, 31.

⁷⁷ PLANIĆ LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, 38.

⁷⁸ PLANIĆ LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, 42.

⁷⁹ PLANIĆ LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, 57.

1335. o prvom drvenom Kneževom dvoru, a i jedini kameni ostaci sačuvani iz 14.stoljeća su s vanjskih rubova desetina, gdje su vlastelinske kuće bile smještene.⁸⁰

Bio je to kompaktan gradić sa svim potrebnim službama. Ston je bio središte novoustrojene knežije. Odmah 1333. Knežija je bila podijeljena na teritorijalne jedinice kontrade (naselja) i bilo ih je pet ne računajući Ston: Trstenica, Dubrava, Janjina, Crna gora i Ponikve.⁸¹ Uprava je bila organizirana po uzoru na dubrovačku. Na čelu je bio knez, a njemu su bili podređeni svi ostali. To je uključivalo službe: kapetana, kaštelana, kancelara, suce, đusticijere, kaznace, procjenitelje (providnike). U upravno-teritorijalnom smislu Rat je dva puta dodatno dijeljen, najprije 1443. je ustrojena kapetanija za Trstenicu, a potom 1465. Kapetanija Janjine i Trpnja.

Vrhovni nositelj vlasti knežije bio je knez. Njega je postavljalo Veliko vijeće na određeni vremenski rok od mjeseca do godine dana. Prvi zabilježeni bio je Grgur Curiacho.⁸² Knez je s obitelji i slugama stanovao u Kneževom dvoru za koji je bitno napomenuti da su se u njemu nalazile ćelije i trgovine. Plaću je primao iz državne blagajne i iznosila je od 200 perpera do 350.⁸³ Dužnosti su mu bile biranje sudaca, starješina sela (kznaca), đusticijera⁸⁴, kapetana i procjenitelja. Sudjelovao je u građanskim i kaznenim sporovima ali samo do vrijednosti od 20 perpera. Nadzirao je proizvodnju soli i radio raspored za rad u solani. Odgovorni su mu bili svi ostali službenici pa čak i svećenstvo. Bio je vrhovni zapovjednik obrane Stona. Od obveza društvenog karaktera pohađao je povorke o sv. Vlahu, mise i mjesečne posjete svim naseljima Rata. Bilo mu je zabranjeno odbiti službu s prijetnjom kazne od 100 perpera te isto tako tijekom službe da se on ili bilo tko iz njegova dvora bavi kakvom trgovinom i ugostiteljstvom.⁸⁵ Da se uistinu pridržava navedenih ograničenja provjeravali su sindici slani iz Dubrovnika. Određena osoba mogla je biti izabrana na mjesto kneza više puta, a jedino je bilo bitno da joj između dva mandata prođu dvije godine.

Sljedeća vrlo bitna služba bio je kancelar. Ta služba je bila temelj javne uprave s obzirom na to da je ona bilježila podatke svih sfera javnog i javno-privatnog života. U početku su tu službu

⁸⁰ PLANIĆ LONČARIĆ, *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, 47.

⁸¹ FORETIĆ, "Kroz prošlost poluotoka Pelješca", 273.

⁸² SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 19.

⁸³ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 22.

⁸⁴ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 24.

⁸⁵ ŠUNDRICA, "Stonski rat u XIV stoljeću (1333-.1399.)", 107.

obavljali obrazovani svećenici, točnije do Uredbe o Kancelarima i kancelariji Stona 1447.⁸⁶ Iako prvi imenovani nije poznat, zabilježen je kancelar Jacobus de Montelato (1336-1338.) i brojni drugi poslije njega.⁸⁷ Razlog zašto je bilo važno njihovo obrazovanje je bila potreba pisanja na talijanskom i latinskom jeziku te razumijevanja svih službi koje su bile vezane uz upravu. Kancelar je bio odgovoran Senatu, a u svoje 4 knjige koje su bile podijeljene na građanske i službene bilježio je oporuke, tužbe, istrage, građanske sporove, obligacije i procure.⁸⁸ Morao se baviti diplomacijom, gospodarstvom, pomorstvom, sudstvom i upravom. Poslije njega vrlo važni bili su kaštelani tj. upravitelji tvrđava. Bilo ih je trojica, za Korunu, Veliki Kaštio te Podzvizd. Pod svojom upravom su imali vojnike, a osobno su odgovarali knezu. Među tim klasno višim slojem ljudi kretalo se vrlo malo domaćih Pelješčana, tu čast imali su jedino oni koje je knez birao za sudce. U svakoj kontradi bilo ih je dvoje, a ovlasti su imali u građanskim parnicama.⁸⁹ Bilo je to nekako po narodnoj uzrečici “Dok s čovjekom ne pojedješ vreću soli nisi ga upoznao!” čime se želi reći da su Dubrovčani za poslove od velike važnosti birali ljude od povjerenja, a Pelješčane neprijateljski raspoložene prema novoj vlasti⁹⁰ i posebno potrebi preseljenja u Ston stavljali su tamo gdje nisu mogli učiniti štetu.

⁸⁶ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 38.

⁸⁷ ŠUNDRICA, “Stonski rat u XIV stoljeću (1333-.1399.)”, 115.

⁸⁸ SIVRIĆ, *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, 32.

⁸⁹ ŠUNDRICA, “Stonski rat u XIV stoljeću (1333-.1399.)”, 108.

⁹⁰ FORETIĆ, “Kroz prošlost poluotoka Pelješca”, 276.

6. Zaključak

Pridobivanje Pelješca bio je jedan od većih političko-teritorijalnih pothvata u povijesti Dubrovačke Republike. Po karakteru bio je to izvrstan diplomatski manevar proveden u pravo vrijeme. Sklapanje dogovora s Bosnom u borbi protiv Branivojevića, uloga mirotvorca u srpsko-bosanskim sukobima za Zahumlje, potkupljivanja, pregovori bili su samo neki od elemenata tog procesa koji je trajao od 1326. do 1333. Teritorijalno je Općina time postala dosta veća, a značilo je to i strateški jača. S obzirom na to da se s Pelješca kontrolirao dio važnog srednjovjekovnog plovnog puta, odnosno Mljetski, Koločepski, Korčulanski, Lastovski i Neretvanski kanal Općina Dubrovnik automatski je postala jači čimbenik poslovnog i prometnog svijeta na moru ali i kopnu prema Bosni putem Neretvanskog kanala.

Za Dubrovnik je to bilo izrazito važno jer je u to vrijeme bio u procesu probijanja na svjetsku pomorsko-prometnu-trgovačku scenu. Dok je posjedovao samo Astarteu i otoke vrlo teško mu je bilo uvjetovati i kontrolirati prometovanje Jadranom, a na ovaj način postao je jedan od bitnijih kontrolera i koncesionara tog plovnog puta. Značaj Stona pritom je bio nadzorna točka prema oba mora te nova zapadna granica Republike s obrambenom svrhom. Sljedeći problem Dubrovnik u to doba bio je i nedostatak nekog proizvoda s kojim će se moći istaknuti iznad ostalih i pridobiti pokoje tržište samo za sebe. Ston je ponovno i tu odigrao presudnu ulogu jer je bio žitnica soli. Diplomatski dobro poslušujući sa solju su se probili na međunarodnu scenu i ostvarili monopol. Sol je bila zlato Dubrovnik i jedan od najvećih izvora prihoda države uopće. Bilo je to pametno poslovanje jer su Dubrovčani svoje poslovno carstvo izgradili isključivo na prirodnim resursima, moru i tlu. Pomorstvo i trgovina solju tako su se razvili zahvaljujući Stonu i Ratu te kao glavni nositelji ekonomskog života s pravom zaslužili titulu ključnih faktora za dugogodišnju uspješnost Republike.

Ston kao fortifikacijsko naselje je bio čuvar tih ekonomskih nositelja života. Zidine i dva nova naselja bili su dokaz ozbiljnog pristupa Dubrovčana politici i gospodarstvu. Njihova planska regulirana izgradnja bila je pokazatelj razmišljanja korak ispred svojih suvremenika. Masovna ulaganja potvrđivala su značaj područja i donosila pouku da se upornost uvijek isplati jer Dubrovčani nisu odustali od ulaganja u Ston i obranu tog područja ni pod kušnjama svih prirodnih i zdravstvenih nepogoda koje su često pogađale Ston što se i isplatilo.

7. Popis literature

1. BERETIĆ, Lukša, (2010) *Stonske utvrde*, Dubrovnik: Društvo prijatelja dubrovačke starine.
2. BAKARIĆ, Pavle, “Značenje poljoprivrede u razvoju Stona”, U: *Zbornik radova u čast 650.obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona*, ur. Pavo Zvjerković, Ston: 1987., 271-284.
3. ERCEG, Ivan, “Pregled proizvodnje i trgovine soli u Dubrovačkoj Republici”, *Acta historico-oeconomica Jugoslaviae* 17 (1990.): 1-26.
4. FORETIĆ, Vinko, “Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika?”, U: *Pelješki zbornik*, ur. Stjepan Vekarić, Zagreb: Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač-Potomje; Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, 1976., 81-92.
5. FORETIĆ, Vinko, “Kroz prošlost poluotoka Pelješca”, U: *Spomenica Gospe anđela u Orebićima 1470-1970*, ur. Justin Velnić, Omiš: Franjevački samostan Orebići, 1970., 251-326.
6. FORETIĆ, Vinko, (2019.) *Povijest Dubrovnika do 1808.*, knj.1., Zagreb: Fortuna.
7. GLAVINA, Frano, “Povijesni prikaz ribarstva poluotoka Pelješca”, U: *Pelješki zbornik*, ur. Stjepan Vekarić, Zagreb: Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač-Potomje; Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, 1976., 93-163.
8. LIEPOPILI, Ante, (2019.) *Ston u srednjim vijekovima: crkveno-istorijska studija, na odgovor Episkopu Nikodimu*, Ston: Ogranak Matice hrvatske u Stonu.
9. LUČIĆ, Josip, “Pelješac od dolaska Slavena do potpadanja pod vlast Dubrovačke republike” U: *Pelješki zbornik*, ur. Stjepan Vekarić, Split: Društvo Pelješčana u Zagrebu; Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač- Potomje; Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, 1980., 5-66.
10. LUETIĆ, Josip, “Uvid u međunarodno brodarstvo i nautičko-komercijalnu djelatnost pomoraca, trgovaca i brodova Stona 1563-1807, godine”, U: *Zbornik radova u čast 650.obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona*, ur. Pavo Zvjerković, Ston: 1987., 91-116.

11. PERIČIĆ, Šime, “Prilog poznavanju stonske solane”, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku* 43 (2005.): 139-163.
Pristup ostvaren 27.7.2020.
https://hrcak.srce.hr/index.php?show=clanak&id_clanak_jezik=12011
12. PLANIĆ LONČARIĆ, Marija, (1980.) *Planirana izgradnja na području Dubrovačke Republike*, Zagreb: Štamparski zavod “Ognjen Prica”.
13. RUSKOVIĆ, Ivo , “Prirodno-geografske osobine poluotoka Pelješca”, U: *Pelješki zbornik*, ur. Stjepan Vekarić, Zagreb: Društvo Pelješčana u Zagrebu i Dubrovniku, 1984., 31-74.
14. SIVRIĆ, Marijan (2002.) *Oporuke kancelarije stonskog kneza od sredine 15. stoljeća do 1808. godine*, Dubrovnik: Državni arhiv u Dubrovniku.
15. ŠUNDRICA, Zdravko, “O prvim graditeljima Stona”, U: *Zbornik radova u čast 650.obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona*, ur. Pavo Zvjerković, Ston: 1987., 37-56.
16. ŠUNDRICA, Zdravko, “Stonski rat u XIV stoljeću (1333-.1399.)”, U: *Pelješki zbornik*, ur. Stjepan Vekarić, Split: Društvo Pelješčana u Zagrebu; Poljoprivredna zadruga i vinarija Dingač- Potomje ; Samoupravne interesne zajednice za kulturu općina Dubrovnik i Korčula, 1980., 73-166.
17. TALJERAN, Vladimir, (2014.) *Zrnca za povijest Stona*, Ston: Ogranak Marice hrvatske u Stonu.